

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги

Навоий давлат кончилик институти

“Иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси

“Иқтисодиёт назарияси” фанидан

РЕФЕРАТИ

Мавзу: АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ИШСИЗЛИК

Талаба: Рашидов К.

Қабул қилди: Рашидов М.К..

Навоий -2015

АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ИШСИЗЛИК

РЕЖА:

- 1. Аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва шакллари**
- 2. Аҳолини иш билан таъминлашни Тартибга солиш**
- 3. Ишсизлик тушуничаси ва унинг синфлашуви**
- 4. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофаза қилиш борасидаги тадбирлари**

1. Аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва шакллари

Аҳолини иш билан таъминлаш унинг такрор ишлаб чиқарилиши учун зарур шартдир. Чунки кишиларнинг турмуш даражаси, жа-миятнинг кадрлар танлаш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, ишга жойлаштириш, ишсизларни моддий жи-ҳатдан қўллаб-қувватлаш учун сарф қиладиган чиқимлари уларнинг иш билан таъминланишига боғлиқ. Иш билан бандлик инсон ижти-мой камолотининг энг муҳим томонларидан бирини очиб берадики, бу унинг меҳнат соҳасидаги ва меҳнат билан боғлиқ бўлган эҳтиёж-ларини қондиришга алоқадордир.

Ўзбекистон Республикаси «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунининг 2-моддасида қайд этилганидек: «Иш билан таъминлаш — фуқароларнинг қонун ҳужжатларига зид келмайдиган, ўз шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган, уларга иш ҳақи (меҳнат даромади) келтирадиган фаб-лиятдир».

Қуйидагилар иш билан таъминланган деб ҳисобланади:

- ёлланиб ишлаётган, шу жумладан, ишни тўлиқсиз иш вақтида ҳақ эвазига бажараётган, шунингдек, ҳақ тўланадиган бошқа ишга, шу жумладан, вақтинчалик ишга эга бўлган фуқаролар;

- бетоблиги, меҳнат таътилида, касбга қайта тайёрлашда, ма-лака оширишда эканлиги, ишлаб чиқаришни тўхтатиб қўйганлиги муносабати билан, шунингдек, қонун ҳужжатларига мувофиқ вақ-тинча иш жойи сақланиб турадиган бошқа ҳолларда вақтинча иш жойида бўлмаган фуқаролар;

- ўзини иш билан мустақил таъминлаётган фуқаролар, шу жумладан, юридик шахс ташкил қилмаган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган фуқаролар, кооперативларнинг аъзолари, фермерлар ва уларнинг ишлаб чиқаришда қатнашаётган оила аъзолари;

- Қуролли кучларда, Миллий хавсизлик хизмати ва ички иш-лар органлари ва қўшинларида хизматни ўтаётган, шунингдек, му-қобил хизматни ўтаётган фуқаролар;

- «Таълим тўғрисида»ги қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқаришда

ажралган ҳолда таълим олаётган фуқаролар;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият олиб бораётган жамоат бирлашмалари ва диний муассасаларда ишлаётган фуқаролар. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси «Меҳнат кодекси»га мувофиқ қуйидаги сабабларга кўра, вақтинчалик иш жойида бўлмаган фуқароларнинг иш жойи сақланиб қолади ва улар қуйидаги ҳолатларда иш билан таъминланган, деб ҳисобланадилар:

- давлат ва жамоат вазифаларини бажараётган вақтда;

- иш берувчи ва меҳнат жамоаси манфаатларига доир вазифаларни бажарганда;

- жамият манфаатларига доир ҳаракатлар қилганда.

Ўзини иш билан мустақил таъминлайдиган фуқаролар тоифасига қуйидагилар кирилади:

- тадбиркорлар;

- фермерлар ва уларнинг ишлаб чиқаришда иштирок этаётган оила аъзолари;

- деҳқон хўжалигининг ишлаб чиқаришда қатнашаётган оила аъзолари;

- кооперативларнинг аъзолари;

- ёзувчилар, рассомлар ва бошқалар.

Иқтисодий жиҳатдан фаол бўлган аҳоли учун, шу жумладан, ишсизлар учун иш билан таъминлаш мақомини белгилаб олиш муҳимдир. Одатда беш мақом бор.

1. Ёлланма ходимлар — булар корхона раҳбарияти билан меҳнат фаолияти шартлари тўғрисида тузилган ёзма контракт (шартнома) ёки оғзаки битим бўйича ишлайдиган шахслар бўлиб, улар ана шу фаолият учун ёлланиш вақтида келишиб олинган иш ҳақини оладилар.

2. Якка тартиб асосида ишлайдиганлар - мустақил равишда фаолият олиб борадиган, ўзларига даромад келтираётган иш билан шуғулланадиган, фақат қисқа муддатга ёлланма ходимлардан фойдаланадиган ёки фойдаланмайдиган шахслар.

3. Иш берувчилар — ўзининг ҳиссадорлик жамиятини, хўжа-лик ширкатини ва ҳоказони бошқарадиган ёки бунинг учун давлат томонидан вакил қилинган шахслар. Иш берувчи ўз функциялари-ни ёлланма бошқарувчига тўлиқ ёки қисман топшириб қўйиши, корхонанинг муваффақиятли ишлаши учун жавобгарликни ўзида олиб қолиши мумкин.

4. Оилавий корхоналарнинг ҳақ тўланмайдиган ходимлари - қариндошига тегишли бўлган оилавий корхонада ҳақ олмасдан ишлайдиган ходимлардир.

5. Иш билан таъминлаш мақоми бўйича таснифлашга тўғри келмай-диган шахслар — илгари ўзларига даромад келтирадиган меҳнат фаолияти билан шуғулланмайдиган кишилар. Уларга иш билан таъмишашнинг бирон-бир мақомига мос келмайдиган шахслар ҳам киритилади.

Аҳолини ҳисобга олишнинг амалий эҳгаёжи иш билан таъминлаш-нинг турларини ажратиб кўрсатиш зарурлигини назарда тугади. Маса-лан, тўлиқ, оқилона ва эркин танланган иш билан таъминлаш бўлади.

Тўлиқ иш билан таъминлаш — бу, касбга оид меҳнат билан таъминланиш бўлиб, у шахсга даромад келтиради ва ўзи ҳамда оила-сининг муносиб турмуш кечирishiга шароит яратади.

Аҳолининг иш билан оқилона таъминланиши ншчи кучига талаб ва таклиф ўртасидаги бозор мувозанатига эришишни билдира-ди. Бундай ҳолда ишсизликнинг йўл қўйилиши мумкин (табия) да-ражаси вужудга келади.

Эркин танланган иш билан таъминлаш шуни назарда тутди-ки, бунда ўзининг меҳнат қилишга бўлган қобилиятига (иш кучи-га) эгалик қилиш ҳуқуқи фақат унинг эгасига, яъни ходимнинг ўзига тегишли. Мазкур тамойил ҳар бир ходимнинг иш танлзшида тўғри йўл тутишини, ҳар қандай маъмурий тарзда ишга жалб қилиш-ни тақиқлашни кафолатлайди.

Иш билан таъминлашнинг юқорида келтириб ўтилган турлари аҳолининг ишга бўлган эҳтиёжи билан иш ўринлари ўртасидаги муво-занатни миқдор ва сифат жиҳатвдан таъминлаш ҳолатини акс эттиради. Бунда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти учун қулай шарт-шароитлар яратилади. Бозор

муносабатларига ўтиш даври шаро-итида меҳнат самарадорлиги ортиб боришига қараб, касбий меҳнат билан таъминланиш даражаси, умуман, мамлакат бўйича қисқариб боради. Бунга сабаб шуки, юқори самарали иқтисодий нисбатая кам-роқ миқдордаги ходимларга муҳожир бўлади, шунингдек, аҳолида ижтимоий фойдали меҳнатнинг бошқа турларига қизиқиш ортиши билан унинг иш ўринларига бўлган эҳтиёжи ҳам камайиб боради.

Иш билан таъминлаш муносабатларини иқтисодий, демократик ва ижтимоий жараёнлар тақозо қилади. Унинг иқтисодий мазму-нини ходим учун ўз меҳнати билан ўзига муносиб тарзда яшашни таъминлаш, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсишига ёрдам бериш имкониятида ўз ифодасини топади. Ижтимоий мазмун шахснинг таркиб топиши ва ривожланишида ифодаланади. Демогра-фик мазмун иш билан таъминлаш аҳолининг ёш ва жинсий хусусият-лари, унинг таркиби ва бошқалар билан боғлиқлигини акс эттиради.

Аҳолини иш билан таъминлашнинг барча демографик, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа мазмунлари куйидаги мезонларда ўз аксини топади: ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасида бозор мувозанатига эришиш; қишлоқ хўжалиги бўлмаган иш жойларини кўпайтириш; иқтисодий фаол аҳолининг меҳнатда иштирокини ошириш; меҳнат унумдорлигининг ўсишини таъминлаш; қишлоқ аҳолисининг меҳнат даромадларини кўпайтириш; ишсизликни камайтириш ва бошқалар.

2. Аҳолини иш билан таъминлашни Тартибга солиш

Ижтимоий сиёсатнинг таркибий қисми бўлган аҳолининг иши билан банддига сиёсати учта асосий мақсадга эришишни назарда тугади:

- таркибий қайта қуришни рағбатлантириш асосида бўшаб қолган ходимларни қайта тақсимлаш жараёнини жадаллаштириш;
- ишсизларни меҳнат ҳаётига жуда тезлик билан жалб қилиш;
- иш қидираётганлардан ҳар бирини иш билан таъмин этиш.

Давлат аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатининг чора-тадбирлари куйидаги соҳалар бўйича табақалаштарилган:

- таъсир кўрсатиш объекти бўйича (умумий ва ихтисослашган чоратadbирлар);

- маблағ билан таъминлаш манбалари бўйича.

Аҳолини иш билан таъминлашга таъсир кўрсатиш усулларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- бевосита (маъмурий) усуллар: қонун йўли билан тартибга солиш;

- меҳнат қонунчилиги, жамоа шартномалари;

- билвосита (иқтисодий) усуллар: молиявий, монетар, фис-кал (ҳазина) сиёсати.

Аҳолини иш билан таъминлашга давлатнинг таъсир кўрсатиш турлари:

- пассив таъсир кўрсатиш — иш билан банд бўлмаган аҳолига ижтимоий ёрдам;

- фаол таъсир кўрсатиш — меҳнат таклифини рағбатлантириш, меҳнатга бўлган талабни рағбатлантириш, талаб ва таклифни мувофиқлаштириш чоратadbирлари (ахборот, маслаҳат хизмати кўрсатиш, касбий соҳада маслаҳатлар бериш, аҳолининг камроқ рақобатбардош гуруҳлари учун бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва ҳоказолар), минтақаларга ёрдам кўрсатиш чоратadbирлари ва шу кабилар.

Давлат бандлик сиёсати доирасида меҳнат бозорини тартибга солишда бандлик жамғармаларининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўташ керак. Бандлик жамғармаси харажатларини шартли равишда тўртга йўналиш бўйича қисмларга ажратиш мумкин:

1 Ишсизлик бўйича нафақага сарфланадиган маблағлар, иш-сизларга моддий ёрдам кўрсатиш, узоқ муддатли пенсиялар тўлаш. Буларни пассив сиёсат деб аташ қабул қилинган.

2 Қайта тайёрлаш ва жамоат қишларига сарфланадиган маблағлар Фаол сиёсатнинг мазкур шакли амалдаги қонунчиликдан келиб чиқади, яъни бандлик соҳадаги давлат хизмати учун мажбурий ҳисобланади.

3 Молиявий қўллаб-қувватлашга, қимматли қоғозлар сотиб олиш ва бошқа харажатларга мўлжалланган маблағлар. Айтиб утилган бу шаклларни

бирлаштириб тураДиган томон шуки, улар қонун билан кафолатланмаган. Шу билан бирга "молиявий қуллаб-қувватлаш" моддасига доир харажатларни меҳнат бозоридаги фаол сиёсат шаклларига киритиш қабул қилинган.

4 Бандлик хизматларини ривожлантириш учун мўлжалланган маблағлар (уларни таъминлаш, капитал маблағлар, реклама, Бан-длик" ахборот хизмати).

Ишсизларга узоқ муддатли пайсиялар таинланиши муноса-бати билан Пенсия жамғармаси харжatlари бандлик жамғармаси-дан қопланади. Аҳолининг Бандлик жамғармасига бадаллар тулаши учун суғурта тарифи меҳнат ҳақиға тўлашга мўлжалланган маблағ-ларнинг 1,5%ини ташкил этади. Бадаллик учун бадаллар тўлашдан ногиронларнинг жамоат ташкилотлари, ногиронлар ва пенсионер-ларнинг жамоат ташкилотлари, улДОга тегишли булган корхона-лар шунингдек, диний бирлашмалар озод қилинади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда меҳнат бозорини бошқаришда бир қатор йўналишлар мавжуд бўлиб, улар аҳоли бандлиги давлат хизматиға тааллуқлидир. Бу хизматнинг асосий вазифаси меҳнат бозори ҳақидаги ахборотни тарқатини ҳисобига меҳнат бозорининг фаолият кўрсатиш самарадорлигини оширишдан иборат.

Ўзбекистонда аҳоли бандлик хизмати 1991 йилда ташкил этилган эди. Республика аҳоли бандлик хизмати ишининг асосий та-моиллари халқаро амалиётға мувофиқ келади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон аҳоли бандлиги хизмати минтақаларда (вилоятлар, ша-ҳар ва туманларда) ишлаб турибди.

Аҳолининг бандлигиға кўмаклашиш билан боғлиқ хизматлар

бандлик хизмати органлари томонидан бепул кўрсатилади. Бозор муносабатларининг ривожланиши бандликнинг хусусий характер-даги нодавлат тузилмалари ҳам ташкил этилишиға имкон бермоқца. Булар ходимларни танлаш бўйича тижорат агентликлари, ўқув юр-тлари ҳузуридаги муассасалар, диний идоралар ҳузуридаги ва ҳоқа-зо муассасалардир. Меҳнат биржалари ҳам ишлаб турибди. Тажиба-лар кўрсатишича, меҳнат биржалари меҳнат бозорининг тўла маъ-нода тартибға солувчи таъсирчан воситаси бўлиб қолиши мумкин.

Меҳнат биржалари меҳнат бозори ҳақидаги, унинг аҳволи ва истиқболи тўғрисидаги ахборотларни тўплайди. Бозор тузилмаси сифатидаги меҳнат биржаси хилма-хил вазифаларни бажаради.

Аҳоли бандлигини нодавлат даражада ташкил этиш соҳаси-даги тижорат тузилмаларининг бошқа шакллари ҳам мавжуд.

3. Ишсизлик тушуничаси ва унинг синфлашуви

Ишсизлик ҳозирги вақтда жамиятнинг энг марказий муам-моларидан бири ҳисобланади. Зеро, юқори даражадаги ишсизлик бирлигидан, ресурслардан тўлиқ фойдаланилмаётганлигини ва аҳоли даромадларининг пастлигини кўрсатади. Бу эса ижтимоий соҳада, оилавий муносабатларда вазиятнинг кескинлашуви ва жамият миқёсида норозиликнинг кўпайишига олиб келиши мумкин. Иш жойидан айрилиш кўп кишилар учун оилавий турмуш даражаси ёмон-лашишини, шахсий ҳаёт нотинчлигини билдириб, одамга жиддий рухий таъсир кўрсатади.

Ишсизлик шундай ҳодисаки, унда ишчи кучи иқтисодий фаол аҳолининг бир қисми сифатида товарлар ва хизматлар ишлаб чиқа-ришда банд бўлмайди. Ишсизлар бандлар билан бир қаторда мамла-кат ишчи кучини ташкил қилади.

Амалиётдаги иқтисодий ҳаётда ишсизлик ишчи кучи такли-фининг унга бўлган талабдан ошиб кетиши тарзида намоён бўлади.

Иқтисод фани учун ишсизлик муаммосини ўрганишдан асо-сий мақсад аҳолининг иш билан бандлигини яхшилаш орқали мам-лакат (корхоналар) ишлаб чиқаришини кенгайтириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга алоқадор тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

Фуқарони ишсиз шахс деб эътироф этиш учун бир вақтнинг ўзида қуйидаги тўртта шарт мавжуд бўлиши лозим.

Биринчи шарт — фуқаро меҳнатга қобилиятли бўлиши ва амалдаги қонун ҳужжатларига биноан пенсия таъминоти ҳуқуқига эга бўлмаслиги керак. Ҳуқуқий жиҳатдан меҳнат қилиш қобилиятининг қуйи даражаси (фуқаронинг

жинсидан қатъи назар) «Меҳнат ко-декси»нинг 77-моддасига мувофиқ 16 ёш деб белгиланган.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, «Меҳнат кодекси»-нинг ушбу моддасига мувофиқ тегишли шартларга риоя этилган ҳолда 15 ёки 14 ёшга тўлган ёшларни ҳам ишга қабул қилишга йўл қўйилбада, «Аҳблини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ улар ишсиз шахс деб эътироф этилишлари мумкин эмас.

Икинчи шарт — фуқаро ишга ва иш ҳақига (меҳнат даромади-га) эга бўлмаслиги лозим. Қонун ҳужжатларига мувофиқ иш билан банд бўлган шахслар тоифасига мулкчилик шаклларида қатъи назар ҳар қандай корхоналарда, шу жумладан, республикамиз ҳудуди-да ва хориждаги халқаро ташкилотларда меҳнат шартномаси бўйича ишлаётганлар: бетоблиги, меҳнат таътилида, касбга қайта тайёрлашда, малака оширишда эканлиги, ишлаб чиқариш тўхтатиб қўйилганли-ги муносабати билан, шунингдек, қонун ҳужжатларига мувофиқ вақ-тинча иш жойи сақланиб турадиган бошқа ҳолларда вақтинча иш жойида бўлмаган фуқаролар: ўзини иш билан мустақил таъминлаёт-ган фуқаролар, шу жумладан, юридик шахс ташкил қилмаган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган фуқаролар, коопера-тивларнинг аъзолари, фермерлар ва бошқалар (мазкур Қонуннинг 2-моддасига ва унга берилган шарҳларга қаранг) киради.

Учинчи шарг — фуқаро ишлашга тайёр бўлиши лозим. Фуқаронинг ишлашга тайёр эканлигини унинг маҳаллий меҳнат органига иш қвди-риб расмий мурожаат қилиши, белгиланган муддатларда меҳнат органи-да қайтадан рўйхатдан ўтиб туриши ва меҳнат органлари томонидан так-лиф қилинган макбул ишни қабул қилиш ҳолатлари тасдиқлайди.

Ҳомиладор аёллар, агарда уларнинг ҳомиладордик даври йи-гирма саккиз ҳафтадан ошмаган бўлса, улар меҳнатга қобилиятли деб ҳисобланадилар ва ҳомиладорликнинг бу даврида улар ишсиз шахс деб эътироф этилишлари керак.

Тўртинчи шарт — фуқаро барча тегишли ҳужжатларни тақдим қилган ҳолда маҳаллий меҳнат органида иш қидирувчи шахс сифа-тида рўйхатдан

ўтиши лозим (мазкур модда шарҳларининг 3-пара-графига қаранг).

Зарур ҳужжатларни тақдим этмаган фуқаро меҳнат органига маслаҳат сўраб муружат этган деб ҳисобланади.

Ишсизликни яқиндан ўрганиш, иқтисодий табиатни билиш учун унинг синфлашувини билиш мақсадга мувофиқдир. Келиб чиқиш мазмунига кўра, ишсизликни қуйидаги асосий турларга ажра-тиш мумкин:

- табиий ишсизлик
- мажбурий ишсизлик

Табиий ишсизлик дейилганда ишчи кучи ҳаракати ва унинг маъ-лум бир жамият аъзоси сифатидаги меҳнат хулқига алоқадор бўлган иш билан банд бўлмаганлик ҳолатига айтилади. Аниқроқ қилиб ай-тиладиган бўлса, табиий ишсизлик гуруҳларига кирувчи ишчи кучи унинг эгаси — фуқаронинг истак-хоҳишларига муайян маънода боғ-лиқ ҳолда ишсизлик ҳолатвда бўлишига табиий ишсизлик дейилади.

Мажбурий ишсизлик турлари эса ишсизликнинг ишчи кучига алоқадор бўлмаган ҳолда келиб чиқишини тавсифлайди.

Фрикцион ишсизлик дейилганда, ишчи кучининг бир иш жойи-дан бошқа иш жойига ишга ўтаётганда ишсиз қолиш ҳолатига айтилади.

Таркибий ишсизлик ишчи кучига бўлган таклиф умумий тар-кибининг ўзгариши билан боғлиқ бўлиб, унинг тармоқлар бўйича тақсимланиши ўзгаришига олиб келади. Бу, одатда, баъзи касблар ва тармоқларнинг пайдо бўлиши, баъзиларининг йўқолиши, гоҳи-да эса тармоқлардаги иқтисодий кризислар туфайли меҳнат заҳира-лари қайта тақсимланиши билан боғлиқ.

Даврий ишсизлик дейилганда, иқтисодий тушкунликнинг му-айян даврида (ишлаб чиқаришнинг пасайиши) юзага келадиган ишсизлик тури тушунилади.

Иқтисод илмида ишсизликнинг бошқа турлари тўғрисида ҳам сўз юритилади. Чунончи, институционал ишсизлик, иқтисодий ишсизлик, яширин ишсизлик ва ҳоказо.

Ишсизлик таркиби унинг сабабларига кўра, ишчи кучининг 4 асосий

тоифасини ўз ичига олади: ишдан бўшатилиши натижаси-да ўз жойини йўқотганлар, ишдан ихтиёрий равишда бўшаганлар, танаффусдан сўнг меҳнат бозорига келганлар, меҳнат бозорига би-ринчи бор келганлик. Бу тоифаларнинг ўзаро нисбатлари аввалом-бор иқтисодий цикллар фазаларига (босқичларига) боғлиқ.

Ишсизлик даражаси доимо нолдан юқори, чунки ихтиёрий ва таркибий ишсизлик у ёки бу кўринишда мавжуд бўлади. Лекин ишсиз-ликнинг табиий даражаси инфляциянинг кучайишини тўхтатиб туради.

Амалда ишсизлик табиий даражасининг энг мақбул миқдори йўқ. Ҳали ҳеч ким иқтисодиёт учун маълум ишчининг ишлаб чиқа-риш билан шуғуллангандан кўра, ишсиз бўлгани афзал эканлиги-

ни исботлашга эришган эмас. Аксинча, айрим ҳисоблардан кўринадик, ялпи миллий маҳсулотни юқори даражада ишлаб чиқариш натижасида ишсизликнинг табиий даражаси пасаяди.

Аmmo у мақбул миқдордан юқори бўлиб қолаверади. Чунки, ялпи миллий маҳсулот ишлаб чиқариш ўз имконият даражасига етма-ган бўлади. Ялпи миллий маҳсулотни потенциал даражасига етказиш эса, ҳаддан ташқари иқтисодий фаровонликка олиб келади ва оқибатда инфляция кучайиши мумкин. Қуйидаги тадбирлар ишсизлик табиий даражасининг пасайишига таъсир кўрсатиши мумкин:

- аҳолини мавжуд иш ўринлари ҳақида хабардор этишни ях-шилаш;
- мутахассислар тайёрлашни такомиллаштириш;
- ишсизларни давлат томнидан муҳофаза қилиш даражаси пасайтириш;

Ҳалқаро Меҳнат Ташкилоти стандарти бўйича табиий ишсизлик даражаси 1,5-2,5% ни ташкил этади.

Америкалик иқтисодчи Артур Оукен нотабиий ёки даврий ишсизликнинг салбий таъсирга эга эканлигини математик ҳолда исботлаб берди. Оукен қонунига кўра, ишсизликнинг табиий даража-си 1 фоизга ошганда ялпи миллий маҳсулот 2,5 фоизга камаяди ёки 2,5 фоиз ялпи миллий маҳсулот йўқотилади. Демак, мос равишда уларнинг нисбати 1:2,5 га тенг. Шу нисбатга асосланиб,

йўқотилган ялпи миллий маҳсулотнинг мутлақ қийматини аниқлаш мумкин.

Ишсизликнинг кўпайиши иқтисодиётнинг ўсиш суръатлари-ни пасайтиради. Шунинг учун ҳам потенциал ҳажмдаги ялпи мил-лий маҳсулот (ялпи миллий маҳсулотп) ҳақиқатдаги ялпи миллий маҳсулот (ялпи миллий маҳсулотх) дан катта бўлади, яъни:

Ялпи Миллий Маҳсулотп > Ялпи Миллий Маҳсулот х

4. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофаза қилиш борасидаги тадбирлари

Жиддий талафотларга йўл қўймаслик мақсадида давлат иш билан таъминлашни ошириш сиёсатини ўтказди. Чунончи, иш-сизликнинг фрикцион ва яширин турлари ўсганда давлат:

- қайтадан касб ўргатади;
- таълим бериш тизимини кенгайтиради;
- бўш иш жойлари ҳақидаги ахборотларни кенг тарқатади;
- меҳнат биржаларига инвестицияларни кўпайтиради.

" Агар ишсизлик даврий хусусият касб этса, давлат бюджет, фискаль, кредит-пул воситаларини ишга солади, яъни:

- иш билан таъминлашни кучайтириш учун ишлаб чиқариш-га кўпроқ маблағ сарфлайди;
- тадбиркорнинг манфаатдорлигини ошириш учун ссуда ҳамда кредитларнинг фоиз ставкаларини пасайтиради;
- ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларга солинадиган солиқ-ларни камайтиради.

Бу тадбирлардан ташқари, давлат меҳнат бозорини ташкил эташ ва тартибга солишда:

- аҳоли сони, ёш ва жинси салмоғидаги ўзгаришларга;
- иш билан бандликцаги тармоқ ва ҳудуд ўзгаришларига;
- қўшимча ишчи кучини ишлаб чиқаришга жалб этиш мезон-ларига;
- ишлаб чиқариш ҳажмига, унинг ўсиш суръатига, ишлаб чи-қариш таркибига;

- ишлаб чиқариш кучларининг ҳудудий жойлашуви каби омил-ларга алоҳида эътибор беради.

Ишсизликни камайтиришнинг иқтисодий тадбирларидан энг асосийси халқ хўжалиги тармоқларида бозор талабига мувофиқ ки-чик корхоналарни барпо этишдир. Бу эса, ишлаб чиқариш ва хиз-мат кўрсатишнинг миқёсини оширишга қаратилган бўлиши даркор. Бунга эса, меҳнат унумдорлигини ошириш, иш жойларининг мод-дий-техникавий, технология ва сармоя таъминотларини яхшилаш, янги ноқишлоқ хўжалиги меҳнати зоналарини ташкил этиш, иш вақтидан унумли фойдаланиш, ишловчилар моддий манфаатдор-лигини ошириш ва оқилона солиқлар орқали эришиш мумкин.

камайган бўлади. Чунки, нархларнинг ўсиши аҳоли пул даромадларининг ўсишидан юқори бўлган (30% - 50% = 20%).

Инфляцияни реал даромадлар даражасига таъсири у кути-лаётган ёки кутилмаётганига ҳам боғлиқ. Кутилаётган инфля-ция шароитида даромад олувчи инфляциянинг у олаётган даро-мадга таъсирини камайтириш чорасини кўради.

Кутилаётган инфляция даромадларни дебиторлар ва кре-диторлар ўртасида кредиторлар фойдасига қайта тақсимлайди. Шунингдек кутилмаган инфляция даромадларни қайд қилинган даромад олувчилар ва қайд қилинмаган даромад олувчилар ўрта-сида кейингилари фойдасига қайта тақсимлайди. Талаб ва так-лиф инфляциясини цатъий чегаралаш қийин. Баъзида бу икки турдага инфляция бир-бири билан кушилиб кетади. Масалан, талаб инфляцияси шароитида ёлланма ишчилар кутилаётган инфля-ция даражасини эътиборга олиб иш ҳдхушри оширилишини меҳ-нат шартномаларига киритадилар. Бу эса маҳсулот таннархини ошириб таклиф инфляциясини келтириб чиқаради. Товарлар таклифнинг камайишини кузатаётган иқтисодий агентлар пул маблағларини товарларга айлантиришга шошадилар. Бу ҳолат талаб инфляцияси кўринишини келтириб чиқаради. Бундай кетма-кетлик охир-оқибат гиперинфляцияни келтириб чиқариши мумкин. Гиперинфляция бошқариб бўлмайдиган инфляция жараёни бўлиб, ишлаб чиқариш ва бандлик

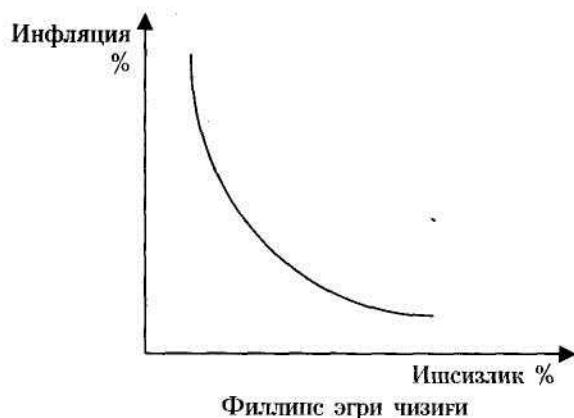
даражаларига ҳалокатли таъсир кўрсатади. Гиперинфляция шароитида пул ўзининг қиймат ўлчови ва алмашинув воситаси сингари функцияларини бажаролмай қолади. Нормал иқтисодий муносабатлар бузилади. Маблағлар шплат чш\$аришга эмас, балки товар-моддий бойликлари жамғаришга йўналтирилади.

3.5. Инфляция ва ишсизлик ўртасидаги боғлиқлик. Филлипс эгри чизиғи

Иқтисодиёт ўз ривожланишида потенциал даражага яқинлашган шароитда ёки бандлилик даражасини ошириш ёхуд инфляция даражасини пасайтириш каби муқобил вариантлардан би-рини танлашга мажбур бўлинади. Чунки қисқа муддатли даврда ишсизлик ва инфляция даражақари ўртасида тесқари боғлиқлик мавжуд. Ишсизликни пасайтириш иш жойларини яратиш учун қўшимча маблағлар ажратилишини англади. Аини пайтда бу иш ҳақи мивдорининг ошишига ҳам олиб келади. Ҳар иккала ҳолат ҳам баҳолар даражасинининг кўтарилишига олиб каяди.

Ишсизлик ва инфляция кўрсаткичлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик инглиз иқтисодчиси А.В.Филлипс томонидан аниқланган ва Филлипс эгри чизиғи (7-чизмада) деб аталади.

Ҳукумат Филлипс эгри чизиғига асосланиб қисқа давр учун ишсизлик ва инфляция даражаларининг исталган комбинация-сини танлаш мумкин. Мамлакат иқтисодиётининг хусусиятига кўра, шунингдек, инфляциянинг қайси тури мавжудлигига қараб Филлипс эгри чизиғидаги инфляция ва ишсизлик даражаларининг комбинацияси фарқ қилиши мумкин.

3.6. МакрошҒтеодий мувозанат ва унга эришиш йўллари

Бозор иқтисодиёти шароитида макроиқтисодий мувозанат-га эришишнинг роли ва аҳамияти бениҳоя катта. Макроиқтисодий мувозанат мамлакат иқтисодиётининг тўғри ёки нотўғри йўлдан бораётганлигини кўрсатувчи индикаторлардан бири ҳисобланади. Чунки, иқтисодиётда бўлаётган доимий ўзгаришлар ҳар қандай мамлакатни ҳам иқтисодий мувозанатдан чиқариб юбориши мумкин. Яъни, ксчаётган бирор жараён мутаносибли, мувозанатли бўлса, уни бир маромда фаолият кўрсатаётган организм деб тушунамиз ва аксинча, ундаги ҳар қандай силжиш унинг мувозанатининг бузилиши деб қаралади.

Иқтисодий тизимлардаги бундай барқарорлик товарлар ва хизматлар тақчиллиги ёки ортиқча ишлаб чиқарилганлиги, инфляция, ишсизлик ва шунга ўхшаш бошқа салбий ҳодисалар сифа-тида намоён бўлади. Улар иқтисодиёт самарадорлигининг пасайишига ва аҳоли турмуш тарзи тушиб кетишига олиб келади. ТТТу сабабли ҳам шқтисодий мувозанат муаммоларини тадқиқ қилиш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Иқтисодий мувозанат миллий иқтисодиётни шартли равишда барча истеъмолчи ва ишлаб чиқарувчи бирликларининг ўзаро боғлиқлиги сифатида кўз олдимизга келтирсак, унда мувозанат шундай ҳолатки, қачонки, улар ўртасида қарама-қаршиликлар бўл-майди ва ресурслар, товарлар ва даромадларнинг доиравий айла-ниши узлуксиз равишда амалга ошишини таъминланади. Миллий даражадаги ёки макроиқтисодий мувозанат пулда ифодаланган жами талаб ва таклифни, иқтисодиётни пулли ва моддий мутаносиблигининг мос келишини кўзда тутуди. Бу миллий хўжаликнинг идеал ҳолати бўлади, уни доимий таъминлаб туриш қийин вазифа ҳисобланади.

Жаҳон амалиёти иқтисодий мувозанатга эришишнинг икки асосий усулини ишлаб чиққан:

1. Нархлар талаб ва таклифларни тартибга солиб турувчи бир-бирига боғлиқ бўлган бозорлар ёрдамида (товар ва хизматлар, капитал, ишчи кучи бозорлари) мувозанатлашади.

2. Моддий, меҳнат ва молиявий балансларни тузиш йўли билан

келажакда талаб ва таклифнинг ҳажмларини, шунингдек, нархларнинг ўзини ҳам ўрнатувчи давлат режалари ёрдамида му-возанатлашади.

Аралаш иқтисодиёт мамлакатларида макроиқтисодиёт му-возанатга эришишда асосан бозор усулларига асосланилади. Шу билан бирга давлат ҳам сезиларли даражада рол ўйнайди. У маъмурий - ҳуқуқий ва иқтисодий аралашув чегараларидан фой-даланиб, жами талаб ва таклифнинг ўзгаришига ва шу орқалш макроиқтисодий мувозанатга ҳам бевосита ёки билвосита таъсир этади. Буни аввалам бор мамлакатда иқтисодий барқарорликка эришмасдан туриб амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун барча ривожланган мамлакатларда иқтисодий барқарорликка эришишга катта аҳамият берилади. Чунки, иқтисодий барқарорлаштириш ислохотларини амалга ошираётган барча мамлакатларда энг долзарб ва қийин ҳал қилинадиган вазифадир.

Назария ва жаҳон амалиётида барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширишнинг икки асосий ёндашуви ишлаб чиқил-ган: монетар ва таркибий.

Монетар ёндашув тарафдорлари иқтисодиётда товар-пул мувозанати бузилишининг асосий сабаби бўлган инфляцияни асо-сан муомалада пул массасининг ортиқчалигидан келиб чиққан деб ҳисоблашади. Шунинг учун улар томонидан таклиф қилина-ётган чора - тадбирлар пул таклифини чеклашга қаратилган.

Жумладан, давлат харажатларини, биринчи навбатда, ижтимоий дастурларни кескин қисқартириш, пул эмиссиясига ва давлат заёмларига қатъий чегара ўрнатиш, иш ҳаққи ўсишини чеклаш, тадбиркорлик фаолиятига янада кенгроқ йўл очиб бериш.

Монетаристлардан фарқли равишда таркибий барқарорлаштириш тарафдорлари инфляцияни бутун инқирозий ҳолатларнинг бош сабабчиси деб ҳисобламайдилар. Шунинг учун уларнинг таклифлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириш ёрдамида нархлар ўсишининг олдини олишга қаратилган. Бунда улар давлат томонидан тартибга солиш усулларига муҳим аҳамият беради.

Фойдаланилган адабиётлар

Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари

1. Каримов И. А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т. 15 –Т.: Ўзбекистон, 2007. - 320 б.
2. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
3. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.
4. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т: Ўзбекистон, 2010. – 56 б.
5. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. // Халқ сўзи, 2010 йил 14 февраль.

5.. Асосий адабиётлар

1. Ромаш М.В., Шевчук В. И. Финансирование и кредитование инвестиций: Учебное пособие. – Мн.: Книжный дом. 2004. – 160 с. 3 экз.
2. Ромаш М.В., Шевчук В. И. Финансирование кредитование инвестиций: Учебное пособие. – Мн.: Мисанта. 2004. – 160 с. 3 экз.
3. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции. / Пер. с англ. – М.: ИНФРА–М. 1999. – 1028 с. 1 экз.
4. Использование инвестиций в нефинансовые активы за 2004 год. Статистический бюллетень. – Т.: Государственный комитет Республики Узбекистан по Статистике. 2005. – 220 с. 1 экз.
5. Подшиваленко Г.П. Инвестиции: Учебное пособие. – М.: ООО КНОРУС. 2004. – 203 с. 1 экз.
6. Валдайцев С.В., Воробьев П.П. Инвестиции: Учебник. – М.: Проспект.

2005. – 440. –1 экз.

7. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник. – М.: Дашков и Кс. 2006. – 376 – 1 экз.
8. Использование инвестиций в нефинансовые активы за 2005 год. – Т.: Государственный комитет по статистике РУз. 2006. – 170 с. 1 экз.
9. Хамидулин М. Учебно-методический комплекс по дисциплине «Управление инвестиционными проектами». – Т.: Молия. 2006. – 184 с. 50 экз.
10. Узоков А., Носиров Э. Инвестиция лойихаларини молиялаштириш ва уларнинг мониторинги: Ўқув қўлланма. – Т.: Iqtisod-moliya. 2006. – 380 б. 200 нусха.
11. Ангелиди М. Управление рисками инвестиций. Вопросы и ответы. – Т.: ТФИ. 2007. – 68 с. 148 экз.
12. Анискин Ю.П. Управление инвестициями: Учебное пособие. – М.: Омега-Л. 2006. – 192 с. 1 экз.
13. Валинурова Л.С., Казакова О.Б. Управление инвестиционной деятельностью: Учебник. – М.: КНОРУС. 2005. – 384 с. 1 экз.
14. Деева А. И. Инвестиции: Учебное пособие. – М.: Экзамен. 2005. – 400 с. 1 экз.
15. Инвестиционная деятельность. / Под ред. Подшиваленко: Учебное пособие. – М.: КНОРУС. 2006. – 432 с. 1 экз.
16. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Инвестиции источники и методы финансирования. – М.: Омега-Л. 2007. – 253 с. 1 экз.
17. Инвестиционная политика. / Под ред. Ю.Н. Лапыгина: Учебное пособие. – М.: КНОРУС. 2005. – 320 с. 1 экз.
18. Ғозибеков Д., Носиров Э. Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларини жалб қилиш. Рисола. – Т.: Iqtisod-moliya. 2007. – 92 б. 150 нусха.
19. Узоков А., Кенжаев Н. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш: Ўқув қўлланма. – Т.: Эффект-Молия. 2007. – 274 б. 100 нусха.
20. Самарходжаев Б.Б. Инвестиции в Республике Узбекистан (международно-

частноправовой аспект). – Т.: Академия. 2003. – 240 с. 50 экз.

21. Каримов Н.Г., Ангелиди М.С. Инвестицияларни лойихавий молиялаштириш тизимида синдикат асосида кредитлаштириш. (Саволлар ва жавоблар). – Т., ТМИ. 2005. – 93 б. 100 нусха.
22. Ушаков И. Как привлечь инвестиции: Учебное пособие. – СПб.: Питер. 2006. – 224 с. 1 экз.
23. Кучарина Е. Инвестиционный анализ: Учебное пособие. –СПб.: Питер. 2006. – 160 с. 1 экз.
24. Бочаров В.В. Инвестиции. – СПб.: Питер. 2002. – 288 с. 1 экз.
25. Жураев А. Хўжамкулов Д. Инвестициялар дастурлари мониторинги. – Т.: ТМИ. 2003. – 10 б. 50 нусха.
26. Жўраев А., Хўжамкулов Д. Халқаро инвестиция бозори. – Т.: ТМИ. 2003. – 12 б. 50 нусха.
27. Каримов Н., Каримов Х., Маматов Б. Давлат инвестиция дастури. – Т.: ТМИ. 2003. – 10 б. 50 нусха.
28. Жўраев А., Маматов Б., Хўжамкулов Д. Инвестицион таҳлил. – Т.: ТМИ. 2003. – 14 б. 50 нусха.
29. Жўраев А.С, Носиров Э.И. Давлат инвестицион сиёсати. – Т.: ТМИ. 2003. – 11 б. 50 нусха.
30. Жўраев А.С, Хўжамкулов Д. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. – Т.: ТМИ. 2003. – 12 б. 50 нусха.
31. Жўраев А.С. Инвестиция лойихалари таҳлили. / Шарифхўжаев М. таҳрири остида: Ўқув кўлланма. – Т.: Шарқ. 2003. – 256 б. 500 нусха.
32. Бочаров В.В. Инвестиции. –СПб.: Питер. 2003. – 288. – 1 экз.
33. Ғозибеков Д.Ў. “Инвестицияларни молиялаштириш масалалари”. Т.: “Молия”, 2003.
34. Вахабов А.В., Жумаев Н.Х., Бурхонов У.А. Халқаро молия муносабатлари. – Т.: “Шарқ”, 2003. -400 б.
35. Красавиной Л.Н. под. ред. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. –Москва: Финансы и статистика, 2001. -608 с.

7.Интернет-сайтларга ҳаволалар

1. www.press-service.uz

2. www.mirkin.ru

3. www.cbu.uz,

4. www.isbd.org.

5. www.ladb.org,

5. www.ebrd.org,

6. www.adb.org

7. www.imf.org